

СЕКЦІЯ 3 СПЕЦІАЛЬНІ ТА ГАЛУЗЕВІ СОЦІОЛОГІЇ

ПІДГОТОВКА МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ СОЦІАЛЬНОЇ СФЕРИ ДО ПРОФІЛАКТИКИ СОЦІАЛЬНОЇ ДЕЗАДАПТАЦІЇ ОБДАРОВАНИХ СТАРШОКЛАСНИКІВ

TRAINING OF FUTURE SPECIALISTS OF SOCIAL AREA FOR THE PREVENTION OF SOCIAL DISADAPTATION OF GIFTED HIGH SCHOOL STUDENTS

У статті проаналізовано різні підходи до визначення феномену «обдарованість» як якісно своєрідного поєднання здібностей, від якого залежить можливість досягнення більшого чи меншого успіху у виконанні тієї чи іншої діяльності. Виявлено труднощі, пов'язані з особистісними рисами характеру обдарованих школярів (чутливість, активність, неадекватність самооцінки та труднощі, пов'язані з впливом мікросоціуму (відчуття дискомфорту у класі, конфлікти з однолітками, відчуття незадоволеності або, навпаки, переоцінювання власної діяльності, нехтування досягненнями інших дітей, нетерпимість до дітей, які проявляють низький рівень інтелектуальних здібностей, з якими стикаються обдаровані старшокласники у процесі їх соціалізації)). Розкрито поняття соціальної дезадаптації обдарованих учнів як нездатності і неможливості учня знайти в просторі шкільного навчання своє місце, щоб він міг бути прийнятий таким, яким він є, зберігаючи і розвиваючи свою індивідуальність, потенціал і можливості для самореалізації. Дано авторське визначення поняття «підготовка майбутніх соціальних фахівців до профілактики соціальної дезадаптації обдарованих старшокласників» як процесу набуття здобувачами під час навчання необхідних знань, умінь, навичок, досвіду щодо сутності, особливостей, форм, методів та технологій здійснення профілактичної роботи з дезадаптованими обдарованими учнями, а також можливості відтворювати їх у майбутній професійній діяльності. Визначено готовність як результат процесу підготовки майбутніх соціальних фахівців до профілактики соціальної дезадаптації обдарованих старшокласників. Уточнено аспекти підготовки майбутніх соціальних фахівців до профілактики соціальної дезадаптації обдарованих старшокласників (створення гуманістично спрямованого освітнього середовища, збільшення можливостей для здійснення практичної підготовки майбутніх фахівців через організацію їхньої волонтерської діяльності у різних соціальних інституціях партнерської мережі, підвищення особистісної готовності майбутніх фахівців до профілактичної діяльності з дезадаптації обдарованих старшокласників через розвиток їхнього творчого потенціалу, забезпечення розвитку спеціальних умінь та навичок роботи з профілактики дезадаптації обдарованих старшокласників за допомогою створення середовища для професіоналізації під час практики та здійснення наукових дослі-

джен). З'ясовано особливості професійної підготовки майбутніх соціальних педагогів та соціальних працівників до профілактики дезадаптації обдарованих старшокласників. Схарактеризовано компоненти готовності майбутніх соціальних фахівців до профілактики соціальної дезадаптації обдарованих старшокласників (когнітивний, мотиваційно-особистісний, діяльнісний).

Ключові слова: обдарованість, старшокласники, соціальна дезадаптація, профілактика соціальної дезадаптації, підготовка майбутнього соціального фахівця, готовність майбутнього соціального фахівця.

The article analyzes various approaches to defining the phenomenon of "giftedness" as a qualitatively peculiar combination of abilities, which depends on the possibility of achieving greater or lesser success in performing one or another activity; difficulties associated with the personality traits of gifted schoolchildren were revealed (sensitivity, activity, inadequacy of self-esteem and difficulties associated with the influence of micro-society (a feeling of discomfort in the classroom, conflicts with peers, a feeling of dissatisfaction, or, on the contrary, overestimation of one's own activities, neglect achievements of other children, intolerance of children who show a low level of intellectual abilities, which gifted high school students encounter in the process of their socialization); the concept of social maladjustment of gifted students is revealed as the inability and impossibility of the student to find his place in the space of school education, so that he can be accepted as he is, preserving and developing his individuality, potential and opportunities for self-realization; the author's definition of the concept of "training of future social specialists for the prevention of social maladjustment of gifted high school students" is given as a process of acquisition by students during training of the necessary knowledge, abilities, skills, experience regarding the essence, features, forms, methods and technologies of preventive work with maladjusted gifted students, and as well as opportunities to reproduce them in future professional activities; preparedness is determined as a result of the process of training future social specialists for the prevention of social maladjustment of gifted high school students; the aspects of training future social specialists to prevent social maladjustment of gifted high school students are specified: creation of a humanistically oriented educational environment; increasing opportunities for practical training of future specialists through the organization of their volunteer activities in various social institutions of the partner network; increas-

УДК 37.013.42:316.624

DOI <https://doi.org/10.32782/2663-5208.2023.54.4>

Єсіна Н.О.

к.пед.н.,

доцент кафедри соціальної роботи і соціальної педагогіки

Харківський національний педагогічний університет імені Г.С. Сковороди

Стрельнікова О.О.

к.соціол.н.,

доцент кафедри політології, соціології і культурології

Харківський національний педагогічний університет імені Г.С. Сковороди

ing the personal readiness of future specialists for preventive activities against the maladaptation of gifted high school students through the development of their creative potential; ensuring the development of special abilities and skills for the prevention of maladjustment of gifted high school students by creating an environment for professionalization during practice and conducting scientific research; the peculiarities of the professional training of future social pedagogues

and social workers for the prevention of maladjustment of gifted high school students were clarified; the components of the readiness of future social specialists to prevent social maladjustment of gifted high school students are characterized: cognitive, motivational and personal; active.

Key words: *giftedness, high school students, social maladaptation, prevention of social maladaptation, training of future social professional, readiness of future social professional.*

Актуальність. На сучасному етапі розвитку України відбуваються зміни в економічному, політичному та соціальному житті. Усе це ускладнюється повномасштабним вторгненням російської федерації до нашої країни. Саме ці зміни сприяли появі нових соціальних проблем, які позначилися на вихованні, освіті та соціальному формуванні старшокласників, а саме обдарованих. Обдаровані особистості – це один з важливих ресурсів держави і суспільства, що становить культурний та науковий потенціал України, від розвитку якого залежить існування і добробут суспільства в майбутньому. Дані соціологічних досліджень свідчать про те, що лише 2–3% дорослих людей на Землі володіють видатними здібностями, а от серед дітей шкільного віку обдарованих більше – 8–10%. Цікаво, що чим діти молодші, тим частіше вони проявляють ознаки незвичайних здібностей [16]. З дорослішанням обдарованість у багатьох знижується і навіть зникає. Частина вини за втрачені дарування лежить на оточенні дитини, яке своєчасно не роздивилося і не створило сприятливі умови для розвитку її творчого потенціалу.

Отже, перед суспільством та державою постала необхідність у створенні механізмів адаптації таких дітей у сучасному суспільстві, що допоможе попередити випадки нерозуміння та конфліктів обдарованих учнів в умовах загальноосвітніх навчальних закладів, а також забезпечить соціально-педагогічний супровід дитячої обдарованості від дошкільнят до старшокласників.

При цьому ефективність здійснення такої діяльності залежить, з одного боку, від комплексності, а з іншого, – від професіоналізму суб'єктів, зокрема соціальних працівників та соціальних педагогів, які мають значний ресурсний потенціал щодо ефективного вирішення зазначеної проблеми, тому під час професійної підготовки майбутніх соціальних фахівців має бути забезпечена їхня готовність до роботи з профілактики соціальної дезадаптації обдарованих старшокласників.

Мета статті полягає у дослідженні особливостей підготовки майбутнього соціального фахівця до профілактики соціальної дезадаптації обдарованих старшокласників.

Виклад основного матеріалу. Аналіз наукової літератури засвідчив, що проблему

обдарованості вивчали К. Андросович [1], Н. Бельська [2], О. Буров [2], В. Вербицький [5], Л. Карпова [8], В. Кузьменко [2], С. Куровська [11], О. Степована [12]. Питання дезадаптації та профілактику девіацій розглядали І. Зверєва [7], Ю. Клименюк [9], Л. Токарева [13], Р. Шульгіна [15]. Теорію та практику підготовки майбутніх соціальних фахівців до роботи з обдарованими підлітками висвітлили Р. Вайнола [3], М. Васильєва [4], М. Волошенко [6], В. Костіна [10], І. Романова [4], З. Фалінська [14].

Аналіз останніх наукових досліджень свідчить, що не має єдиного тлумачення поняття «обдарованість». Існує декілька підходів до визначення цього феномену.

На думку, Л. Карпової, обдарованість – це системна якість психіки, що розвивається протягом життя, яка визначає можливість досягнення людиною більш високих результатів в одному чи кількох видах діяльності порівняно з іншими людьми» [8, с. 52]. Отже, Р. Шульгіна розглядає обдарованість як «якісно своєрідне поєднання здібностей, від якого залежить можливість досягнення більшого чи меншого успіху у виконанні тієї чи іншої діяльності» [14, с. 58].

Так, К. Андросович до характеристик, що визначають обдарованість, відносить п'ять чинників [1, с. 27]: високий рівень загального інтелекту, наявність спеціальних здібностей, певні особистісні особливості, вплив середовища, щасливий випадок. На думку автора, успіх залежить від наявності всіх цих чинників, тоді як відсутність хоча б одного може призвести до невдачі.

О. Буров [2], В. Кузьменко [2], Н. Бельська [2] визначають обдарованість як системну якість психіки, що розвивається впродовж життя і визначає можливість досягнення людиною більш високих (надзвичайних, неабияких) результатів в одному або декількох видах діяльності порівняно з іншими людьми [2, с. 39]. Автори зазначають, що обдарованість, по-перше, розвивається протягом життя і є динамічною характеристикою особистості; по-друге, вона виявляється у діяльності та за результатами її здійснення, що є природним. Отже, під час визначення видів обдарованості дослідники справедливо використовують види діяльності, в яких виявляються високі досягнення та результати.

В. Вербицький пов'язує обдарованість саме з інтелектом людини та визначає інтелектуальну обдарованість як особливе динамічне утворення, у структуру якого входять інтелект, креативність, духовність. Автор зауважує, що поряд із самостійністю цих компонентів існує взаємозв'язок між ними, взаємодія та взаємовплив їх одне на одного. Він вважає, що у структуру інтелектуальної обдарованості входять три таких компоненти: інтелект, креативність, духовність. В. Вербицький звертає увагу на те, що саме духовність становить системотвірний фактор обдарованості. Беручи до уваги складний і динамічний характер обдарованості, дослідник робить припущення, що існує вплив на вияв обдарованості як внутрішніх психологічних факторів, так і зовнішніх культурно-психологічних факторів, взаємодія яких призводить до розвитку обдарованості і проявляється в діяльності [2, с. 4].

На основі аналізу наукових праць Ю. Клименюк [9], С. Куровської [11], О. Степованої [12] ми виділяємо труднощі, з якими стикаються обдаровані старшокласники у процесі їх соціалізації:

1) труднощі, пов'язані з особистісними рисами характеру обдарованих школярів (чутливість, активність, неадекватність самооцінки) [9, с. 47];

2) труднощі, пов'язані з впливом мікросоціуму (відчуття дискомфорту у класі, конфлікти з однолітками, відчуття незадоволеності або, навпаки, переоцінювання власної діяльності, нехтування досягненнями інших дітей, нетерпимість до дітей, які проявляють низький рівень інтелектуальних здібностей) [12, с. 8]. Таким чином, труднощі соціалізації обдарованих учнів залежать як від їхніх особистісних рис, так і від їхньої соціалізації загалом.

Соціальна дезадаптація – це часткова або повна втрата особистістю здатності пристосуватися до умов соціального середовища, а також порушення взаємодії індивіда з ним, що характеризується неможливістю відтворити свої уміння, здібності, таланти.

Науковці та практики у галузі соціальної роботи Р. Вайнола [3], В. Костіна [10] вважають соціальну дезадаптацію наслідком дії стресової проблемної ситуації у житті особистості, що призводить до руйнування адаптаційного бар'єру й випадіння з соціального оточення, та характеризують її як «невміння дітей та підлітків здійснювати притаманні віку форми діяльності» [10, с. 411].

Аналіз соціально-педагогічних досліджень М. Волошенко [6], Л. Карпової [8] показав, що поняття «дезадаптація» визначається як «стан індивіда, за якого він виявляється неспроможним задовольнити власні потреби, самоствердитись і самоактуалізуватись прийнятним для даного середовища засобом, тому він або

зазнає страждань, або порушує встановлені норми та правила поведінки та задовольняє свої потреби таким способом, що завдає шкоди йому, природному середовищу або суспільству» [8, с. 331].

І. Зверева розглядає дезадаптацію індивіда як процес порушення соціальної адаптації, коли «поведінка індивіда перестає бути адекватною вимогам оточення, він втрачає можливість задовольнити базові <...> потреби, а збереження подібної ситуації загрожує соціальному або фізичному існуванню індивіда, але покращити її самостійно він не може» [7, с. 331]. Вона зазначає, що є два шляхи виникнення соціальної дезадаптації: 1) результат різкої зміни умов середовища, до якої індивід виявляється неготовим; 2) результат тривалого негативного впливу середовища або власної поведінки [7, с. 332]. Серед наслідків соціальної дезадаптації дослідники виділяють соціальну ізоляцію, втрату соціального статусу або соціально корисних зв'язків, девіантну або саморуйнівну поведінку тощо.

Деяко інше поняття «дезадаптація обдарованих учнів» – це більш вузьке поняття, що передбачає нездатність і неможливість учня знайти в просторі шкільного навчання своє місце, щоб він міг бути прийнятний таким, яким він є, зберігаючи і розвиваючи свою індивідуальність, потенціал і можливості для самореалізації [9, с. 49]. Для вирішення даної проблеми необхідна комплексна та якісна підготовка майбутніх соціальних працівників до профілактики даного явища. Отже, соціальний працівник працює з людьми, що вимагає ґрунтовних знань у різних сферах суспільного життя, а ефективність такої роботи багато в чому залежить від самого фахівця, а саме від його вмінь, навичок та особистісних якостей, тобто від його професіоналізму та професійної підготовки.

Так, М. Волошенко трактує професійну підготовку майбутніх соціальних працівників до профілактично-корекційної роботи з підлітками девіантної поведінки як «цілеспрямований процес формування у них знань, умінь, навичок, якостей і практичного досвіду, необхідних для успішного вирішення завдань професійної соціальної роботи з зазначеною категорією клієнтів» [6, с. 56].

На думку З. Фалинської, професійна підготовка соціальних педагогів – це «процес формування фахівця нового типу, здатного швидко й адекватно реагувати на зміни, що відбуваються у суспільстві, компетентно вирішувати соціально-педагогічні проблеми в усіх типах та видах навчально-виховних установ і закладів соціальної роботи та на всіх рівнях управління» [14, с. 16].

Р. Шульгіна розглядає професійну підготовку соціальних фахівців до профілактичної роботи з соціальною дезадаптацією обдарованої

молоді як комплексу систему знань, умінь та навичок, необхідних для покращення процесу адаптації обдарованих старшокласників, створення сприятливих умов для їх всебічного розвитку та покращення взаємостосунків у колективі однолітків [15, с. 59].

Аналіз теоретико-методичних питань підготовки соціальних фахівців у наукових працях Р. Вайноли [3], М. Волошенко [6], З. Фалінської [14] дозволив визначити поняття «*підготовка майбутніх соціальних фахівців до профілактики соціальної дезадаптації обдарованих старшокласників*» як процес набуття здобувачами під час навчання необхідних знань, умінь, навичок, досвіду щодо сутності, особливостей, форм, методів та технологій здійснення профілактичної роботи з дезадаптованими обдарованими учнями, а також можливості відтворити їх у майбутній професійній діяльності.

Результатом процесу підготовки майбутніх соціальних фахівців до професійної діяльності з профілактики соціальної дезадаптації обдарованих старшокласників визначено готовність здобувачів до здійснення такої роботи, задля досягнення якої потрібно реалізувати такі важливі аспекти підготовки: 1) створення гуманістично спрямованого освітнього середовища, що сприятиме формуванню загальної професійної компетентності майбутніх фахівців у профілактичній діяльності з дезадаптації обдарованих старшокласників; 2) збільшення можливостей для здійснення практичної підготовки майбутніх фахівців через організацію їхньої волонтерської діяльності у різних соціальних інституціях партнерської мережі; 3) підвищення особистісної готовності майбутніх фахівців до профілактичної діяльності з дезадаптації обдарованих старшокласників через розвиток їхнього творчого потенціалу; 4) забезпечення розвитку спеціальних умінь та навичок для роботи з профілактики дезадаптації обдарованих старшокласників за допомогою створення середовища для професіоналізації під час практики та здійснення наукових досліджень.

Нами виділено такі компоненти готовності майбутніх соціальних фахівців до профілактики соціальної дезадаптації обдарованих старшокласників: *когнітивний* (оволодіння теоретичними знаннями з профілактики дезадаптації обдарованих старшокласників, освоєння психологічних, фізіологічних особливостей старшокласників, вивчення форм, методів та технологій профілактики дезадаптації обдарованих старшокласників); *мотиваційно-особистісний* (формування у соціальних фахівців спонукань до професійної діяльності з профілактики дезадаптації обдарованих старшокласників та професійних цінностей, що забезпечують успішність діяльності майбутніх соціальних фахівців з профілактики дезадаптації

тації обдарованих старшокласників); *діяльнісний* (оволодіння вміннями та навичками застосовувати на практиці прийоми, засоби та технології профілактики дезадаптації обдарованих старшокласників).

Особливостями професійної підготовки майбутніх соціальних педагогів та соціальних працівників до профілактики дезадаптації обдарованих старшокласників визначено такі: особливості змісту підготовки залежно від рівня розвитку проблеми в обдарованій особі, особливості підготовки суб'єктів соціально-педагогічної діяльності до профілактичної діяльності з вразливим контингентом, особливості підготовки до здійснення профілактики в закладах загальної середньої освіти» [170, с. 409].

Висновки та перспективи подальших досліджень. Таким чином, якісна підготовка майбутнього соціального фахівця з профілактики соціальної дезадаптації обдарованих старшокласників базується на ґрунтовних теоретичних знаннях, практичних умінь та навичках, які мають формуватися та вдосконалюватися у них протягом всієї професійної діяльності.

Перспективним напрямом подальшої дослідницької діяльності є теоретична розробка, обґрунтування та експериментальна перевірка методичного забезпечення з профілактики соціальної дезадаптації обдарованих старшокласників.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Психологічні та соціальні чинники адаптації обдарованої особистості в умовах інформаційно-освітнього середовища закладів загальної середньої освіти : методичний посібник / К.А. Андросович, Г.В. Ільїна, Л.І. Ткаченко, І.О. Якимова. Київ : Інститут обдарованої дитини НАПН України, 2021. 138 с.
2. Методичні засади діагностики академічної обдарованості учнів загальноосвітньої школи : монографія / Буров О.Ю., Бельська Н.А., Кузьменко В.У. ; за ред. О.Ю. Бурува. Київ : Інформаційні системи, 2012. 202 с.
3. Вайнола Р.Х. Класифікаційні підходи до характеристики технологій соціальної та соціально-педагогічної роботи. *Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова*. 2014. № 1. С. 12–18.
4. Васильєва М.П., Романова І.А. Використання сучасних дидактичних методів у підготовці майбутніх соціальних працівників. *Інноваційна педагогіка*. 2019. Том. 2. № 13. С. 187–190.
5. Вербицький В.В. Формування практичного інтелекту учнів в умовах позашкільного еколого-натуралістичного закладу. *Рідна школа*. 2019. № 12. С. 3–5.
6. Волошенко М.О. Профілактично-корекційна робота з підлітками девіантної поведінки : навчальний посібник. Одеса : Видавець Букаєв Вадим Вікторович, 2017. 130 с.
7. Енциклопедія для фахівців соціальної сфери. 2-ге видання / за заг. ред. І.Д. Звереві. Київ ; Сімферополь : Універсум, 2013. 536 с.

8. Карпова Л.Г. Обдарованість як соціально-педагогічна проблема. *Вісник Черкаського університету*. 2018. № 13. С. 50–56.
9. Клименюк Ю.М. Обдаровані діти, їх виявлення та діагностика. *Проблеми освіти*. 2015. С. 46–50.
10. Костіна В.В. Особливості професійної підготовки майбутніх соціальних педагогів та соціальних працівників до профілактики дезадаптації учнів. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах* : збірник наукових праць. Запоріжжя : КПУ, 2018. Вип. 53 (106). С. 400–412.
11. Куровська С.М. Обдарована дитина і сім'я. Київ : Білий Вітер, 2019. 423 с.
12. Степована О. Обдаровані діти – великі таланти. *Соціальний педагог*. № 11. 2019. С. 7–8.
13. Токарева Л. Соціалізація і розвиток обдарованого учня. *Соціальна педагогіка і психологія*. 2006. № 1 (15). С. 94–102.
14. Фалінська З.З. Волонтерська практика в системі професійної підготовки майбутніх фахівців соціальної сфери. *Науковий вісник Ужгородського університету*. 2013. Вип. 29. С. 230–232.
15. Шульгіна Р.А. Обдаровані діти в освітньому просторі сучасного навчального закладу. *Наукові записки Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя*. 2012. № 3. С. 56–60.
16. Learning Environments Research. An International Journal. *Дослідження навчального середовища*. URL: <https://www.springer.com/journal/10984>.